

Руси Русев

КОТЕЛ – КРЕПОСТ В БАЛКАНА

София, 2023

На корицата: „Котел“, К. Щъркелов, 1932 г.

Картината „Котел“ на Константин Щъркелов е нарисувана през 1932 г. върху парче шперплат и е подарена още тогава на Руси Русев от художника по време на тяхно съвместно посещение на град Котел и околностите му (по думи на Йорданка Русева, съпруга на Р. Русев)

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Руси Русев, автор, 2023

ISBN 978-619-01-1134-4

Руси Русев

КОТЕЛ-
КРЕПОСТ В БАЛКАНА

Съдържание

За автора	7
Първа част.....	13
Втора част.....	149
Справочник	285

За автора и книгата му „Котел – крепост в Балкана“

Руси Стефанов Русев, авторът на „Крепост в Балкана“ е родом от Котел. Рождената му дата е 17 август 1896 г. Той е най-големият от петте деца в семейството. Баща му, Стефан Русев, е касапин. Купува добитък и след това продава месото, за да изхранва многодетното си семейство. Бил е снажен човек, но често боледувал, гръмогласен и избухлив. Разорил се след покупка на болно животно, месото на което не можело да бъде продадено. Майката, Мария Русева, е била пълна противоположност на съпруга си – тиха, кротка, умна, търпелива жена. Първородният ѝ син Руси се бил „метнал“ на нея. В Котел името Руси е много разпространено, в рода на свекъра ми от незапомнени времена са се редували имената Руси и Стефан. И сега единият от внуците на Руси Русев, моят първороден син, носи пълното име на дядо си, Руси Стефанов Русев.

Руси учи в училището в Котел, над входната врата на което имало надпис: „Помогни ми да те възвися.“ Баща и син говореха за този надпис с умиление. Нещо повече, когато нашите двама сина тръгнаха на училище, съпругът ми им го повтаряше за поука. След завършване на гимназията в град Сливен Руси е изпратен в София, като отсяда за 2–3 дни при заможен роднина котленец. С огорчение си спомня за присмехулните погледи и думи на дъщерите на този човек по адрес на шаячните му дрехи. Много скоро обаче младежът им показва на какво е способен. Завършва право и финанси в Софийския университет, като се издържа сам. Нощем лепи плакове за халите, денем е на лекции в Университета и приработва, каквото му падне. След завършване на Софийския университет става юрист, отличаващ се с професионализъм и честност. Тези две качества го съпровождат през целия му живот. Много софийски фамилии му се доверяват. Такъв е случаят с бъдещия му тъст, Теню Начов. Теню Начов, сам по себе си един исполин, е от малкото останали живи опълченци, които се бият на Шипка

през Руско-турската война 1877–1878 г. Става така, че Дядо Теню, както го наричаха наследниците му, осиновява най-малката от трите си внучки, останали в ранна детска възраст кръгли сирачета. Йорданка, така се казва осиновената от него внучка, расте в семейството на дядо си и в пансиона към Американския колеж в Симеоново. Втората съпруга на дядо Теню, немкинята Амалия, се държи като истинска майка на осиновеното дете, което до края на живота си я наричаше „моята майка“. Йорданка учи в Американския колеж в Симеоново. Тя е млада, няма 20 години, много красива, когато среща Руси Русев, адвоката на дядо й Теню Начов. Руси спечелва сърцето ѝ със своята благородна осанка, изискани обноски, финес в поведението и най-вече честност. Разликата в годините им е 22, но техният брак е щастлив и такъв остава до края на съвместния им живот. През целия му бурен живот на политик и на края, когато е тежко болен, до него е верният спътник в живота му – неговата любима съпруга и майка на двете им деца, Стефан и Емилия.

Руси Русев има биография на уважаван политик. Той е един от големите радетели на Земеделския съюз в България. В Земеделския съюз влиза като войник. Бил е инспектор на Постоянното присъствие на съюза. След преврата на 9 юни 1923 г. лежи три месеца в затвора. От нанесените му в затвора побои получава болни бъбреци и смъкнат стомах. През октомври същата година, на 27-годишна възраст, организира съюзното издателство „Земеделско знаме“, което е можело да му струва повторно лишаване от свобода, ако не и живота. Каква смелост се иска за да извършиш такова деяние в такъв момент! Става управител на Съюзното издателство и заместник-главен редактор на вестник „Земеделско знаме“, като такъв работи до 1927 г. Член е на Дружеството на столичните журналисти, членската му карта от 1926 г. е запазена. След 1934 г. преминава на работа в Общия съюз на земеделските кооперации и заедно с Тодор Йончев, Тодор Влайков, д-р Иван Бешков (брат на художника Илия Бешков), Димитър Илиев и др. основават хиляди кооперативни сдружения. Пенсионирането на земеделските стопани и социалното им осигуряване е една от големите мечти на Руси Русев и една от причините да се запознае с Иван Багрянов. След 1 юни 1944 г. става министър на земеделието в правителството на Иван Багрянов за периода 1 юни – 1 септември 1944 г., 90 дни на „обречените“, както ги нарича в документалния си филм за тях режисьорът Атанас Киряков. В качеството си на действащ министър е спасил от смърт десетки земеделци и комунисти. Правил го е не по команда на политическа организация, а защото така му е диктувала неговата съвест. Ходили са при него и са го молили да помогне – и той помагал, с риск за собствения си живот. Изисквал документите на съдебните дела, понякога в последния момент, без които смъртна присъда не е можело да бъде изпълнена. Веднъж отложена, смъртната присъда не се изпълнявала и осъденият бил изпращан в друг затвор, където излежавал

наказанието си. След 9 септември 1944 г., при обиск на кабинета му, са били открити документи на такива съдебни дела. Като министър на земеделието от правителството на Иван Багрянов, е съден от т.нар. народен съд. По време на процеса го обвиняват, че е искал да изнудва близките на осъдените за пари, при което той губи съзнание. След това моли да доведат поне един от спасените от него хора, който да потвърди деянието, в което е обвинен. Никой не го прави. Напротив, някои от спасените от него хора, призовани като свидетели по делото, казват публично истината и това обвинение отпада. На 1 февруари 1945 г. народният съд го осъжда на строг тъмничен доживотен затвор, пълна конфискация на имуществото му (една пишеща машина !), лишаване от граждански права и глоба от 3 милиона лева. След 5 години е изхвърлен от затвора в Пловдив със съсипани бъбреци, за да умре в къщи. Водят го два милиционери, а той самият е жив скелет, който едва се придвижва на две патерици. Вкъщи го посреща чудовищна мизерия, покъщнината е разпродадена, за да може съпругата му с двете деца на ръцете ѝ да преживяват някак. Той е категоричен: „Ще се преборим!“ И отново се преборва! С цената на едва ли не денонощен труд над пишещата машина, като вещо лице в съда. Правата му на юрист са отнети. Отнета му е и пенсията, заработена през годините преди 9 септември 1944 г. По-късно, след направени постъпки от негова страна до ЦК на БКП и Постоянното присъствие на БЗНС, като посочва с имена, документи и факти, че е спасил от смърт десетки земеделци и комунисти, рискувайки живота си, му връщат пенсията и му предлагат да получава в допълнение „народна пенсия“, която той отказва. Получава удостоверение, че е „подпомагал съпротивителното движение“. Каква ирония!

За съжаление, преживяното дава отражение върху крехкото му здраве и след като се преборва с животозастрашаващия го нефрит с цената на строга диета, която спазва в продължение на година, към старата язва на дванадесетопръстника, се прибавя и болестта на Паркинсон. Нелечимата болест вгорчава последните години от живота му. Свекърът ми имаше, без преувеличение, желязна воля. Беше слабичък, с крехка физика, но с невероятно силна воля и честност до мозъка на костите. Край него са децата му и любимата му съпруга, която се грижи всеотдайно за него, когато болестта е вече в напреднал стадий. Умира на 3 август 1979 г. на 83-годишна възраст.

Руси Русев се е познавал и общувал с известни личности, негови съвременници политици, хора на изкуството, лекари. Между тях ще спомена имената на академик Михаил Арнаудов, министрите от правителството на Иван Багрянов, Константин Муравиев, Гео Милев, Илия Бешков и брат му д-р Иван Бешков, художника Константин Щъркелов, карикатуриста Александър Добринов, братята-лекари д-р Петър и д-р Александър Попсавови и ред други. Патриарх Кирил го посещава в дома им след излизането му от Пловдивския затвор. Тази среща се

беше запечатала в детската памет на сина му Стефан Р. Русев. „Целуни ръката на Българския Патриарх“, казал бащата на сина си. Не мога да не спомена и името на Димитър Илиев, верен другар на свекъра ми, съратник от Земеделския съюз, кум на Руси и Йорданка и кръстник на сина му. Димитър Илиев и семейството му са подложени на преследване и жестоки репресии. След престой в концлагера Белене го заплашват, че ще го въдворят отново там. „Измислете нещо ново, това вече съм го преживял“, е отговорът му.

Руси Русев пише „Крепост в Балкана“ в края на 60-те години. За него и семейството му това са години на относително спокойствие. Политическите бури, които са го брулили здраво, са зад гърба му. Здравето му се екрепило. Децата му са пораснали, имат професии и са поели своя път в живота.

Книгата отразява реално съществували събития от историята на Котел от края на XVIII, началото на XIX век. Това е времето на легендарния Алтанлъ Стоян, „ново начало“ в хайдушкото движение. Според Венко Христов (в предговора към първото издание на книгата от 1975 г.) името на Алтанлъ Стоян се среща за първи път в българската литература именно в „Крепост в Балкана“. В книгата е описан като външност и поведение и Индже войвода, най-напред злосторник, а по-късно защитник на българите. За написването на „Крепост в Балкана“ Руси Русев прави исторически справки, нееднократно посещава Котел и съседни селища, за да събира и записва народни и хайдушки песни, като отсяда при роднини. Един от тях е бай Руси Камбов, негов братовчед, с когото се обичат като братя. На много места в книгата се срещат куплети и извадки от тези песни. Книгата е написана с майсторството на психолог, който вниква дълбоко в душевността на героите, предава техните изречени и неизречени мисли, поднася ни ги леко, деликатно, особено когато говори за нежните отношения между младите котленци. Същевременно е открит и без заобикалки, когато представя двуличното поведение на Божил, който е сложен образ, на фона на критичните за Котел дни, а по-късно и като узурпатор на властта в селото. Героичната отбрана решава съдбата на Котел. До младите мъже са и момите, които зареждат пушките и ги подават на стрелците, превързват и се грижат за ранените. Сражението е описано по неповторим начин. Кърджалиите са отблъснати, но животът в Котел се е променил. Свободолюбивите котленци не се примиряват с тиранията на Божил и той бива премахнат. Котленци се обявяват и против присъствието на алчната турска власт в селото им. Котел остава крепост на справедливостта и българщината в Балкана. Към самоотвержена борба за свобода на целия български народ призовава поп Христо в края на романа.

Като писател Руси Русев не може да бъде оприличен на никой от предшествениците, както и на съвременните му писатели. Стилът на Руси Русев е уникален. Езикът и стилът, за които е критикуван преди първото издание, са всъщност най-ценното в тази книга. Благодарение на тях се потапяме в едно

отминало време, отминала действителност, но всичко е живо, истинско, автентично. Неувяхващото богатство на фолклора е вградено и запечатано в повествованието.

Руси Русев благоговееше пред Котел. „Градът ми“ – така наричаше той Котел. И тази голяма любов към родния град и хората му той пренася в „Крепост в Балкана“. За тази книга Руси Русев е удостоен с престижната награда „Почетен гражданин на град Котел“.

Руси Ст. Русев е автор и на още една книга, „Деветдесет дни завой“. В нея той представя събитията, произтекли по време на правителството на Иван Багрянов, 1 юни – 1 септември 1944 г. Събития, които, както казва той, „не са изследвани и изяснени досега“. Като пряк участник в тези събития и като член на кабинета Багрянов Руси Русев има „неотразимото задължение да го стори“ и в „Деветдесет дни завой“ го сторва „по съвест“.

Подробни биографични бележки за личността Руси Стефанов Русев от Котел (17 август 1896 г. – 3 август 1979 г.) могат да бъдат намерени в книгата му „Деветдесет дни завой“, изд. „Изток-Запад“, 2019 г. Там те са написани от сина му Стефан Русев Русев. В предложените тук биографични бележки аз, като негова снаха, отразявам това, което знам, чела съм в написаното от Стефан Р. Русев за баща му и съм чувала да се говори в дома на семейство Русеви.

*Доцент д-р Бинка Попова-Русева,
25.11.2022 г.*

*В Котел се лесно не влазя,
Котел го сабя не сече,
Котел го куршум не лови*

Първа част

Конникът се беше спрял пред къщата на жеруненския кнез Руси Чорбаджи и докато разтъркваше с ръце слепоочията на коня, вратникът на горната порта едва се откряна пред него и на малкия отвор застана конярят на чорбаджията.

– Трябва ми Руси Чорбаджи – викна конникът. – Кажи му – Вълю Ботуня ме праща при него.

Като чу името на Ботуня, слугата взе от ръцете на гостенина поводите на коня и се изгуби с него в задния двор на къщата. От страната, където бе застанал гостът, къщата на чорбаджи Руси бе еднокатна, а в южната си част – двукатна и просторна.

Желю никога не бе влизал в такъв обширен и богат дом. В родното му село под Бакаджиците единствената каменна сграда бе кулата на бея, покрай която раята минаваше с трепет, защото неведнъж бейовите пазванти бяха стреляли от митризите по минаващите българи или по добитъка им, за да си изпитат мерника. Всички останали къщи бяха еднокатни, схлупени, и всички покрити с ръженица или с плочи, стените им от кирпич или от плет, измазани с жълтопръстица. Па и кой ли би дръзнал да строи друга, по-лична къща, когато селото им беше вървище по-рано на башибозуци и хайрсъзи, а от няколко години – на кърджалии и даалии.

А тук, в Жеруна, като че ли е друг свят. От двете страни на улиците, по която премина, се редуваха големи, двукатни къщи, общити отвън с дебели дъбови дъски, добили бронзов цвят от времето, с големи двукрили прозорци и отворени пармаклиени трапозани. Дворът на чорбаджи Руси бе застлан с плочи и почти целият бе покрит от буйната зеленина на хасмата.

Чорбаджи Руси чакаше госта, приседнал на миндера в малката стая. От хайдушкото око на Желя не убегна, че от процепа на долапчето, ниско до самия под, надзърта скрит човек. Руси Чорбаджи забеляза трепета по лицето му и за

да заличи станалото, похлопа с дългия си чибук по долното долапче и поръча кафе.

– Войводата ми, Ботун Вълю, ме праща при тебе, Чорбаджи, за твоє добро и за доброто на селото – започна Желю.

– Тогава добре си дошъл в Жеруна. Вълю Ботуня е жерунянец и Жеруна чака само добро от него.

– Вълю войвода поръча да ти кажа, че онази вечер Инджето е склонил пред Кара Феиз и Алкъ бей идната пролет да бастисат Жеруна и Котел.

Руси Чорбаджи скочи от миндера, но бърже се овладя.

Вълю от Ботунювия род, след като направи преди десетилетие несполучлив опит да отвлече дъщерята на Йови Кованджията, напусна селото и същата пролет се разчу, че се е зачислил в дружината на Инджето и станал дясната му ръка. Описваха хайдушката му премяна, черния му кон и силаха му – пишови, обковани в сребро и сабя френгия. Миналата пролет се разнесе из селото, че Вълю не се отзовал, когато е бил повикан да освободи Вълчановите синове – овчари в Долньо поле – от соколджиите на Пандаклийския султан. Напомнили му, че е жерунянец, а той махнал с ръка: „Жеруна не помня и жеруняни не познавам.“

А сега праща човек, за да издаде плановете на войводата си. Да прави добро на Жеруна.

Пратеникът на Ботуня разбра, че Чорбаджията на селото е колкото изненадан, толкова и недоверчив, затова избърза:

– Пред очите ми стана нещо неவிждано. Вчера заран Инджето усуква камшика си по лицето на Въля войвода. И когато Инджето повлече вихром дружината си пред кърджалийската конница и се изгуби в облаци прах, Вълю войвода забегна заедно с мен към Исуплийския Балкан. До вечерта лежа по очите си, без да продума и без да ме погледне. Кара Феиз и Алкъ бей през нощта склонили Инджето рано идната пролет да поведе хората си към Котел и Жеруна. Вълю войвода бе говорил на Инджето да се откаже. Бяха си казали тежки думи.

Когато пратеникът предаде подробно и поръченията на войводата си, Руси Чорбаджи предложи:

– Нека Вълю да премине от Исуплийския в Стидовския или в Жерунянския Балкан. Ние ще му се отплатим с всяка грижа.

– Чорбаджи, още отсега ще ти кажа, че това няма да стане. Снощи, когато войводата се прекръсти преди лягане, закле се в паметта на майка си, че Инджето ще умре, преди да е зараснала раната на лицето му. От осем години съм конярин на Ботуня и знам, че след тази клетва той няма да се отдалечи от пътя на Инджето, докато единият от тях не падне мъртъв. Никой кърджалия или даалия няма да стори зло на Въля войвода. Те биха плеснали с ръце от радост, ако би се намерил човек, който да срази Инджето. Колкото го тачат,

толкова се и страхуват от него. Никога Инджето не се смесва с тях – денем е сред дружината си, а вечер опъва кожената си шатра настрана от кърджалийския лагер на избрано високо място, сред шатрите на конниците си и по 12 човека от дружината се сменят на стража до разсъмване. Запий ли се по ден, по два, на мястото му застават Кара Колю и Вълю Ботуня, а по 50 души от дружината не слизат от конете си. Дебнат се с Кара Феиз и най-вече с Токакчията, но не се разделят. Вълю може да пострада само от конниците-българи. Много пъти е извличал от ръцете им хора, жени или плячка и колцина го мразят.

– Бог да го пази – каза Руси Чорбаджи. – Почини си днес в дома ми. Никому не се показвай, а утре рано ще те заведе при настоятелите в Котел.

Като преминаха тъмната пътека между Черковната и Циганската кории над Жеруна, двамата конници бяха обгърнати от прозрачната утринна синева. Все позасилващият се вятър, на самия ръб на височината, стана тъй приятно силен, че пратеникът неволно обърна лицето си към буйната му прохладна ласка. Дръпна поводите на коня си, за да го спре и с енергично движение сне самурения си островръх калпак, с каквито се кипреха всички конници от дружината на Инджето.

Дърветата, израснали до самия връх на Ветрила, при по-силен повеи издаваха особени тонове, сякаш на ропот и болка, че гората под тях и около тях си почива в тиха и спокойна дрямка, а само те, като прокълнати, нямат покой ни денем, ни нощем и блъскат клонете си един о друг като врази, макар и да са рождени братя.

Отдясно се издигаше челото на Вида, изправила исполинската си снага тъкмо срещу Котел, сякаш за да му вдъхне с гордата си осанка увереност, че тя варди юга на това гнездо, създадено някога от смели люде.

Когато конниците влязоха в Котел, над него се носеха вече шумовете на утринното му пробуждане. Абаджии отваряха шумно кепенците на дюкяните си, премитани грижливо от невръстни чирачета, които влачеха метлите отвън навътре, за да се спази поверието, че така се привличат купувачите. По тесните калдъръмени улички се бяха запътили занаятчии с кожени престилки и със зюмбюли в ръце.

Конският тропот прокълнтя по калдъръма на Трапозаньовата уличка, на която се намираще къщата на хаджи Велика – предводителя на болерите-настоятели в Котел.

Руси Чорбаджи заситни с дребните си крачка по плочника след дъщерята на стопанина, която ги посрещна, и като приседна на миндера, застлан с китен губер, не скри умората си от пътя. Дребен на ръст, с малко лице, което се оживяваше от умните очи, жеруненският кнез се носеше скромно, без обичайните

за чорбаджиите особености в облеклото. Само скъпите му чохени шалварести потури го отделяха от облеклото на жерунянските овчари и занаятчии. Той не бе сложил тънък цариградски пояс, нито бе сменил бозовия си овчарски калпак с астраганен.

Хаджи Велико се показа от хаята на горния кат и подвижна на дъщеря си да прати гостите при него.

– Добре дошъл, Руси Чорбаджи. Що ма блазни гост по това време? Сякаш съм не те е ловил тази нощ, та си изпреварил ранината? – посрещна гостите си стопанинът.

– Беда ме води при тебе, хаджи Велико. Голяма беда. От снощи очи не съм затварял. Вълю Ботуня праща хабер по този човек, че кърджалии и даалии са решили да бастисат Жеруна и Котел... Но нека той ти каже.

Младият човек, който от влизането си в двора на болерската къща пилееше поглед по това, което го заобикаляше, започна разказа си разсеяно и предаваше без ред ту това, което му бе казано от Вълю войвода, ту това което сам бе виждал, но Руси Чорбаджи умело се намесваше и го подсещаше.

След думите на пратеника хаджи Велико остана дълго време мълчалив и замислен. Докато издърпваше от кожения си пояс голям овален сребърен часовник и отваряше капака му, промълви:

– Ще свикам настоятелите на съвет, Чорбаджи, но ще останете и вие. Може би ще има да питат нещо или да отвърнат на Вълю войвода с някое поръчение.

Пръв дойде хаджи Къню. Свърна през черковния двор, а дядо Милю клисарят, прегърбен одве от годините си, едва сварваше да го догони, за да отвори голямата черковна килия, в която се събираха болерите на съвет.

Тежката дъбова врата на новата килия в черковния двор беше несъответно висока спроти височината на самата постройка. Обкована на три места по дължината ѝ с тежки железни резета. Голяма бронзова дръжка-халка, завършваща в долния си край с лъвска глава, свидетелстваше, че през нея се влиза в място, в което се упражнява сила и власт.

И може би затова цялото село я именуваше „болерската стая“ или „Съдната“ и никой не я смесваше с черквата и службите ѝ, макар че болерите не допускаха случай да внушават смирено, че те са там само като черковни предстоятели и каквото вършат, го вършат от името на черквата и за общо добро.

Тези им внушения, настоятелно повтаряни, не промениха обаче ни най-малко убеждението на котленци, създадено и укрепено от незапомнено време, че болерите, назовавали се сами „настоятели“, са пълновластни управници и редители на всички селски дела.

В селото нямаше постоянни представители на султанската власт освен су-баша – началника на водите, който се мяркаше по няколко пъти в годината като

пратеник на сливения паша, за да прибере данъците и дервенджийските пари, събрани на Беклемето¹ при Демиркапия.

Субашът отседнаше привидно в конака, в който имаше стаи, отредени за него. През останалото време султанската власт беше изцяло предадена в треперливите ръце на постоянно пияния Мусреф чауш и на писаря Тинчо, племенник на болерина хаджи Мацо хаджи Тинчов. Пашовият пратеник прекарваше дните си в домовете на болерите, където беше последователно приканван на обеда, на ръка-кефи по икиндийско време или на вечерни зиафети.

Там се слагаха на разрешение със субаша и въпросите за данъците юшур, бедел и тимитуат и ставаше това, което съветът на настоятелите беше решил предварително да стане. За болерите обаче субашът беше необходимо прикритие.

Все толкова искрено беше и твърдението на болерите, че вършели всичко от името на черквата, защото те не привикваха към участие в съвета дори и поп Христо – иконом на черквата, дори и когато се определяха учителите за двете килийни училища или се определяха наемателите на черковните имоти и наемите. За чисто черковните дела беше отреден измежду болерите хаджи Тиню. Той беше и касиер и само той поддържаше по-близка връзка с поп Христа, с килийните учители и другите свещеници по черковните и училищни работи. Не съществуваше предание дори кога и как няколкото болерски рода са се прогласили за настоятели и по какъв начин са си създали възможността да споделят властта на кнеза на селото, когото наричаха помежду си предводител на съвета, а не кнез, както се наричаше предводителят на Жеруна, в чиито права като разпоредител по селските работи никой не се месеше.

На болерския съвет бе предоставено разглеждането и на всички спорове, възникващи между жителите на селото, та дори и ако тези спорове са се породили от къшлите в Долньо поле.

По съдебното деление на Турската империя Котел влизаше в района на Силистренския вилаетски съд. Този съд обаче никога сам не отсъждаше, защото дори и за разрешаване на междуселски мирийски спорове изпращаше османпазарския или сливения кадия. От незапомнени времена – още при учредяването с ферман правата на войнишките и дервенджийски села – бяха дадени права съдници за раята да бъдат местните предводители. За Котел тези права се упражняваха от болерския съвет. Той отсъждаше всички спорове за подялба, имуществени спорове, възникнали при развалени годежи, неуредени сметки между кехаите и участниците в къшлите от селото или Долньо поле, неизплатени калфенски или чирашки възнаграждения. Ако калфата оставаше недоволен от Еснафа, към който той беше длъжен да се обърне, обръщаше се първо

¹ Беклемето: Железните врата, където е ставал пропускът към селото.

към болерина, с когото се намираше в каквато и да е близост по роднинство, по сватовство, по махала, по комшийство или работа. И ако неговата намеса пред другата спореща страна завършеше безуспешно, сам болеринът, запознат вече със спора, го пренасяше в съвета. Решението се вписваше в Катастифа¹, ставаше задължително и никой в селото не си спомняше веднъж вписано решение да е било отменено или останало неизпълнено.

За този ден хаджи Къню не беше запомнил да е назначавано събрание на съвета и затова беше колкото недоволен, че е откъснат от работата си, толкова и заинтригуван – кое е наложило хаджи Велико да ги вика толкова рано.

Хаджи Къню не си възвърна спокойствието и след като влезе в Съдната. Не седна и в стола си – един от шестте големи дъбови столове с високи облегалки и странични опори. Това не бяха обаче отделни подвижни столове, а съединени в две групи по три. Те бяха прикрепени към средата на двете срещуположни стени и седящите в тях се оказваха едни срещу други.

На западната страна на Съдната, под голямо дървено разпятие Христово, на малка ниска маса, беше сложен Катастифът – голяма книга с тежка кожена подвързия, обкована със сребърни украси, които завършваха на предната страна с две дебели сребърни закопчалки с изобразени върху тях херувими, за да закопчечат двете кори на подвързията при затварянето на книгата.

Високите стени на стаята бяха също обшити с дъбови дъски, а по средата на тавана беше прикрепена голяма и много богато украсена резба, представляваща слънце, по средата на което беше изрязано едно живо изработено човешко око. Символ ли беше това или случайно хрумване на неизвестния майстор-резбар? Дали не искаха болерите да внушат на всички, които влизаха в тази стая, че решенията им са всякога огрети от божествената светлина на разума и мъдростта и че над тях е и Божието око?

Цялата стая – от вратата до масичката с Катастифа – беше застлана с тежък котленски чул, а по средата, между двете редици на тронове, все още стоеше, макар вече затворен, голям бронзов цариградски мангал. Четири украсени с богата резба дъбови колонки се издигаха от пода до тавана, за да прикрепят двете групи столове. Два дъбови стола с облегалки, сложени от двете страни на масичката с Катастифа и няколко малки столчета с плоски седала, наредени до източната стена на стаята, завършваха мебелировката на Съдната.

Хаджи Къню премина няколко пъти между тронове, разтвори Катастифа, прелисти го до последния изписан лист и нервно го затвори. Защо се бавеха болерите? Не е ли викал някого хаджи Велико у дома си за предварителен уговор? Не е ли подготвил той пак нов удар по спора им за търговията с коприни? Тези мисли възбудиха иначе тромавия хаджи Къню и той измъкна броеницата

¹ Книга за вписване на всички решения на съвета.

от пояса си в, размахвайки я, разкрачи още по-усилено между троновете, като докосваше мангала с дългодънестите си чохени потури. Внезапно се спря и загледа в малката дървена плака, закачена на облегалото на първия до Катастифа трон, върху която беше написано с красиво изрязани славянски букви:

Хаджи Мацо хаджи Тинчов

Жегна го горчива истина, че и той като хаджи Мацо няма мъжка челяд, няма син, който да го замести в Съдната. Дали поне ще поставят на стола му дървена плочка и изрязан върху нея надпис:

Хаджи Къньо хаджи Немков

Загледан в надписа с името на хаджи Мацо, рояк възпоменания изплуваха в мисълта на хаджи Къню. Това бе името на предводителя на съвета, починал внезапно преди по-малко от година. Хаджи Мацо нямаше син, който да го замести в съвета. Един болерски род слезе от сцената. А това бе род, чиито корени се губеха в най-далечното минало на Котел и името на хаджи Тинчови бе тясно свързано почти с всички събития, изпълващи далечната история на селото. И хаджи Мацо, и баща му хаджи Тинчо, и бащата на неговия баща бяха в абаджийския еснаф, изнасяха аби, шаяци и готови дрехи за Стамбул и Смирна, но никой от тях не прекупваше смирненски атлази, джамфези, гюмрюсуци, бели лисици или драм язми и скъпи украси, за да ги продават в селото. Хаджи Мацо пръв измежду болерите взе най-решително становище по нашумелия вече в селото въпрос, че надпреварата в скъпото обличане на момите и булките ще донесе беда и тежка угроза за бъднината на котленци.

Този именно въпрос раздели болерите на два лагера, но до заболяването на хаджи Мацо те отбягваха да влязат в открит конфликт. Нямаше събрание, на което да не се докоснат до този парлив въпрос. Хаджи Мацо или хаджи Велико не пропускаха случай да не съобщят какво се говори в селото или в този или онзи еснаф. Подхвърляха, че селото е обхванато от лоша и опасна склонност към разкош, но не предлагаха решение, с което да се тури край на това зло. Може би причината бе в поведението на болерина Бойоолу. Той бе джелепин и с шаяци и аби не се занимаваше, а когато изнесеше през есента за Цариград или Одрин големите си стада угоени, чукани овни и ялови овце, назад стока не се връщаше в селото и с коприни не търгуваше. Затова неговите родственици негодуваха, че не им дава възможност да печелят и страняха от него. Заговореше ли се в съвета по търговията с коприни и за техните цени, Бойоолу млъкваше и оставаше като истукан в трона си – лицето му се вкаменяваше и с нищо не издаваше какво е отношението му по този парлив въпрос.

Хаджи Матая, хаджи Къню и хаджи Тиню, които заедно със своите родственици вършеха търговията с коприни, се умълчаваха и за минута или две в Съд-

ната се чуваше само тракането на зърната на кехлибарените броеници, докато хаджи Мацо ще отвори дума за нещо друго и в стаята ще се въдвори пак обичайното оживление.

За хаджи Мацо и хаджи Велико поведението на Бойоолу не остана неоткрита загадка. Предната есен Бойоолу не можа да изнесе навреме трите хиляди овена и овце, защото още първата му сюррия с около триста овни беше отвлечена от даалии при преминаването им през Бакаджиците. За известно време хаджи Тиню липсва от селото и по-късно се разбра, че е ходил при пандаклийския султан да уговори охраната на стадата на Бойоолу от черкезите на султана. Над Балкана се виеха вече тежки мъгли, а в Долньо поле вече падаха първите слани, когато овчарите на Бойоолу смъкнаха огромните стада към Боаза, за да преминат през Румъня, охранявани от пандаклийските черкези. Очевидно бе постигнато споразумение, мълчанието на Бойоолу бе откупено с уреждане на охрана за стадата му, без която той не можеше повече да върши своя джелепльк.

Суровият по характер и груб в отношенията си Бойоолу може би за пръв път приведе глава и запази ненарушимо мълчание по въпроса за търговията с коприни, който разделяше вече болерите. От друга страна пък този голям за селото въпрос сближи и обедини хаджи Мацо с хаджи Велико и те останаха едномислени до преждевременната и неочаквана кончина на хаджи Мацо.

Предводителството на настоятелите премина върху хаджи Велика и той стана кнез на селото мълчаливо и без избор – и то само защото на деветия ден след погребението на хаджи Мацо най-близкия му другар от детинство – хаджи Тиню – без преднамереност и с тон, който свидетелстваше за неговата искреност, подхвърли:

– Е, хаджи Велико, съдено било да ни предводителстваш от нине и до конца. Покойният на два пъти, когато бивах при него до главата му, споменуваше, че ако питаме него, би оставил хаджи Велика на първия стол до Катастифа – и като посочи празния стол, хаджи Тиню продължи: – Седни, хаджи, и ни поведи с Божията воля и благословение за сполука и добро на цялото село.

Болерите се умълчаха. Хаджи Къню загледа с изумление към хаджи Тиня и трескави мисли зашумяха в главата му: „Защо да не стане избор! Бойоолу не би отишъл против тях и щяха да изберат хаджи Матей. А сега предводител на съвета ще стане този, който поклажда огъня срещу тях.“

Когато хаджи Тиню срещна изумения и същевременно гневен поглед на хаджи Къню, той приведе глава и незабелязано за другите повдигна рамене, като че ли искаше да каже на другаря си:

– Не мога да изменя на паметта на покойния. Това беше волята му.

Хаджи Велико остана спокоен и като се заглеждаше упорито в лицето ту на хаджи Къня, ту на хаджи Матей, изрече бавно:

– Щом ме имате за монасип¹ да предводителствам, аз ще измоля от Бога сили да заместя достойно покойния, но на стола му няма да седна. Оставам си тук, а нека името на пряснопамятния се запише на трона му, за да се почете и запамети достойното му служене народу.

Така неочаквано за всички се реши въпросът за предводителството на съвета на болерите, по който се шушнеха из селото най-различни предположения още от деня, в който бавните удари на черковната камбана известиха за смъртта на хаджи Мацо.

Когато в селото възникнаха оживените спорове за скъпите облекла на булките и момите, всички знаеха мнението на хаджи Мацо. Но влиятелните и заинтересовани хора от противната страна насочиха своето злодумство и своите удари срещу хаджи Велика, защото той откри борбата и той я изнесе във от Съдната.

– Не може – казваше хаджи Велико – да оставаме и сермията, и печалбата в джобовете на смиренските чифути, за да донесем тук по един вързоп копринени платове, след като сме изнесли кервани шаяци и дрехи.

Хаджи Велико също изнасяше шаяци, аби и ушити дрехи, но той връщаше в Котел всичкото злато, което получаваше в Стамбул, Одрин или Смирна срещу изнесената стока, а за да го пренесе, най-често нареждаше златните лири, минциове и рубета в средата на бъчви със солена риба хамсия.

Почти всякога хаджи Велико се връщаше от Стамбул с гемия през Ченгене скеле, а колите, натоварени със солената риба, прекарваше до Котел по пътя, който минаваше през Черкешлии, понеже черкешлийският султан беше отколешен приятел на хаджи Великовия род и неговите въоръжени черкези съпровождаха малкото коли, натоварени с рибените бъчви. А котленци можеха без разгласа да узнаят, че хаджи Велико се е върнал от Стамбул. В неговия дом в продължение на два-три дни се раздаваше безплатно донесената риба на семействата, от които по традиция и приемство хаджи Великовци изкупуваха шаяци и пояси. През тези дни хаджи Велико смайваше котленци със своето богатство. На покрива на мутвака застиляше черги и върху тях разстиляше донесеното злато, за да го суши, след като го бе извадил от каците с риба. За всеки бе ясно, че хаджи Велико можеше да изсуши златните монети и в малкия си двор. Но той искаше да покаже своето могъщество като болерин, а заедно с това да докаже на хората, че е верен на думите си: „Котел ще успява не с прескъпите копринени облекла на жените, а като превръща в злато продаваните шаяци, за да прекупува нови пасбища из Долньо поле, та чак до морето, та да има къде да пасат и се угояват нарастващите стада на котленските овчари.“ Посочваше обикновено за пример Жеруна, в която копринените облекла не бяха още проникнали, макар

¹ Достоеен, подходящ.

че съществуваше голяма прилика в кройката на женските дрехи в двете селища. Колко пъти вече хаджи Велико посочваше кои мери са закупени от жерунянските чорбаджии и кехаи и колко нови къшли са устроени от жерунянци от Долньо поле, а котленците се тъпчат само в старите.

В очите му се навираха новите дюкяни в чаршията, отворени от родствениците на хаджи Матея, хаджи Къню и хаджи Тиня и натъпкани с джамфези, атлази и гюмрусуци. Не му убягваха и хитрините, с които купците подклаждаха увлечението на жените към скъпите копринени премени. Станеше ли сватба на мома из техния род, ще я накичат с най-скъпите копринени премени – по пет различни носии, които булката ще облича за всеки ден от сватбата – от събота, когато ще я сплитат, та чак до сряда, когато ще иде на Изворите за вода с новите калайдисани бакъри и писана кобилица. „Тъй мяза“, „Тъй трябва“ – подсукват уста роднините и надпреварата между жените пламва и се пренася като огън в сухо стърнище.

В празничен ден, когато хаджи Велико отиваше на черква със синовете и снахите си, при срещата им с богато пременени чорбаджийски и болерски дъщери и снахи той забелязваше отправените към него погледи на снахите му, пълни с укор и негодувание, но той се задоволяваше само да подръпне каделестите си мустаци, за да не се забележи, че се подсмива.

Понесе се из селото нова дума, „драм язма“, и дъщеря му Нешка, тогава току-що замомена, го запита закачливо:

– Ти, бачко, не си виждал още драм язма, май?

Той повдигна рамене и сви устни в недоумение, а малката се разбъбра:

– Ръченик, копринен ръченик, ама толкоз тънък, че тежи само три драма. Носят го баш момите – чорбаджийските дъщери и снахи.

– Че ти откъде знаеш, видяла ли си ги? – я подкачи баща ѝ. Искаше да узнае каква е пък тази уловка на купците.

– Николина, батювата, има такъв ръченик. Пък такъв грейчан цвят, бачко, очите ти взема.

– Ти си малка, байковата. Пък и защо ще скриваш косиците си под ръченик. Слънце като ги мерне, на злато стават.

Бащата я помилва и отпрати, но вестта го беше парнала – заболяло го беше, че изкушението бе полазило като змия и през неговия праг.

Още в първия неделен ден, когато снахите влязоха да му целунат ръка подир отпуск черква, хаджи Велико не се съдържа:

– Ти, Николинке, байковата, добре ще сториш, ако сложиш този ръченик в раклата си. Ето, момиче ти израства и на него по ще му мяза. Пък дотогава, докато то отрасне, и аз не ще съм жив, та да се ядосвам. А сега в моя дом това изкушение адово не бива да пролазва.

Николина – най-голямата му снаха – поруменя като ръченика си, дръпна го от главата си, целуна му ръка и избяга от одаята.

Беше преди Кръстовден, задаваха се есента и зимата, а с тях годежите и сватбите. На връщане от Съдната хаджи Мацо увлече със себе си хаджи Велика и в разговор, от дума на дума, го заведе чак до чаршията. Дали не го направи нарочно, защото хаджи Мацо се насочи право към големия коюмджийски дюкян на Стиляна Коюмджията.

– Ела, хаджи, да видиш какъв порой е повлякъл и коюмджиите. Нищо от старото, дете си го знаем ние, не е останало.

Майсторът, зараждан и поласкан от посещението на двамата почитани болери, се втурна да им обяснява:

– Сега вече жените не щат пафти с кожени колани и с ковани сребърни плочки, а ги покриваме с украшения, извезани от меко злато. В рамка от ковано и изплетено злато пък поставяме седефените плаки на пафтите. Ето ги – по седефа изрязваме кръщение Христово, Възнесение или образи на светици. Поп Христо, като ги видя, се люто разсърди, че сме сквернили тези свети образи, ама не е прав. Такива зографии и по седеф са видени и в Света гора.

– Те, гърците, нека си ги носят – заговори хаджи Велико. – Те си имат манастири и големи патрици, които да измолват прошка за греховете им, а ние тук – една гора около нас и едно небе над нас. Няма на кого да се уповаваме, освен на скромността си и на Божията милост. Защо ще се мандахерцат тези свети икони по дрехите на жените, когато са на хорото или когато ще... да ме прости Бог за помишлението греховно.

Коюмджията разбра, че новостите в занаята му не са по угодата на двамата болери и затова замълча и престорено се закашля, за да не отговори на хаджи Мацо колко гроша струва един колан със злато и седеф. Хаджи Велико забеляза това умълчаване и като стъпиха на чаршията, сподели с хаджи Мацо.

– Срам ги хваща да казват какви пари свличат от пощурелите жени.

– Затова го и попитах. За дрехите вече чух, казаха ми, че един такъв дрехи струвал до две хиляди гроша. А това е цял керван брашно.

И хаджи Мацо продължи с глас, който издаваше дълбоката му загриженост:

– Пред мен са се оплаквали еснафи, и майстори, и овчари сайбии, че за нищо и никакви платове и за такъв дрехи отивал трудът и на него, и на жените от къщи за цяла година. Противим се – казват, – до кавга стигаме, но жените като кажат „Виж комшиите или виж еди-коя си, да не сме ние по-долу от тях“, и свършено – умираше има, отказване няма... Пък и да ти кажа, хаджи, мъчно се спират жените от такива харчове, щом държат кесия в ръцете си. Овчарят си знае да прати максуля, а оттам нататък жените подаруват. Те предат, те тъкат, те продават. Такива жени не дават да ги изпреварят и да ги загърбват тези, които те смятат, че не са нито по-умни, нито по-скопосни от тях. Искат да се изравнят барем по дрехите.

– И ние си имаме вина – отвърна твърде троснато хаджи Велико. – Умълчали сме се вече от сума време и сме оставили овците и вълците да се разбират помеж-

ду си. Предводител си, дете се вика, пастир си и хората чакат на тебе, а ние все отлагаме да пратим прошение до Стамбул. Има и до кого да го пратим. Казваме им сегиз-тогиз по някоя насрещна дума и млъкнем, а те това и чакат – умълчат се като истукани, барабар с Бойоолу, докато се размине, и пак си знаят своето.

– Мисля, хаджи, мисля по това прошение и на Тинча съм казал да помисли и да го натъквим. Но ще има ли кой да ни чуе в Стамбул? Какво ги е еня тях, че котленци харчат парите си залудо и пълнят кесиите на смирненските чифути?

– Щом е тъй, аз ще продумам с Тинча.

Наскоро след тази неочаквана разходка хаджи Мацо заболя от тежко страдание, а и годините му не бяха малко. Залежа се. Настанаха и тежки минути. Повикаха поп Ненча да го причести. През тези дни хаджи Велико се отбиваше до пътната врата да попита как е болникът и през целия ден се ослушваше – ще удари ли черковната камбана да извести за кончината му. Но имал дни и преболедува.

При първото си идване в Съдната хаджи Мацо не изчака да му се каже какво дори е ставало из село, а заговори по търговията с коприни. Говори дълго и развълнувано. Слабостта му го надвиваше, та се спираше да вземе въздух и да позатихне лудото биене на сърцето му.

– Когато човек почувства, че скоро ще е новопредставен пред Бога, много ясно може да види прегрешенията си пред хората. Ние грешим, а измежду вас най-голям грях аз нося, че оставих ближните си да бъдат изкушени от сатаната, който ги натика към неразумни харчове. Спестяванията на котленци се превърнаха в коприни, които лежат сега в раклите им. Така зле си вързаха ръцете. Парите очи нямат – те не виждат за какво ги дават, ама тоз, който ги дава, трябва да си отваря очите за какво ги дава. А когато сатаната го е заслепил, ние затова сме тук, ние трябва да му помогнем да прогледне и види, че изкушението го води към гибел. Я си дайте сметка на колко домове жените станаха ишлемеджийки, защото нямат пари да си купят вълна. Предат от тъмно до тъмно, на софрата им всичко най-скаредно, а ще облекат дъщерите си в коприна. Като потърсят пари в заем, купците – вашите родственици – и хаджи Мацо вдигна треперещата си ръка към тримата болери – искат на гроша по парица, за ден файдица. Грош, който вземе при такава файда, за година време седем гроша трябва да върне. С кои ръце и с кой труд ще смогнат да се наплатят, па ако ще би и нощта на ден да превърнат? Ако Господ ми даде дни, обричам се пред вас и пред цяло село, че на такъв борч закрила тук в Съдната няма да дам – няма да призная борч, който е написан с ръката на сатаната... Хората взеха да се мерят не по рода си и по некадърността си. Сега с един аршин се мери и хубост, и почит – само по дрехите. До вчера дъщери на скромни хора от еснафа или овчарлъка са се втурнали днес да догонват болерските дъщери по облеклата и украсите. Някой спря ли ги, даде ли им пример за скромност? Или за да преуспява търговията, се вадят все нови коприни и злата, за да се примамват

будалите? Иначе Йонка – на Бардарката, вдовицата, дъщерята – би ли се издокаросала с коприни, та да се стигне до песен, която се пее от тази зима:

*Йонке ле, изревна ми се
все пременена да ходиш
като Ганка хаджи Тинюва.*

Ти си чул, хаджи Тиню, тази песен, не се ли замисли – как трябва да се е накиприла дъщеря ти, та да е влязла в очите и в устата на хората?

Хаджи Мацо се задави в кашлица, челото му лъсна в пот, но смогна да покажни хаджи Велико с едва чут глас:

– Нека хаджията ви каже пък какво става с къшлите.

Настоятелите извърнаха очи към него, вече смутени и обезпокоени, защото за пръв път хаджи Мацо заговори с такива остри думи срещу търговията с коприни.

Хаджи Велико подхвана с много спокоен и равен глас:

– Не съм имал на ум да ви занимавам с моите работи, но щом хаджи Мацо ме кани, нека ви кажа: големият ми син вече два месеца обикаля къштите, с които сме свързани с альш-вериша, от Нова година, и ги кани да съберат пари според силата си, за да се изкупи нова къшла, с обща земя, в която да се отглежда стоката на всички участници. От никъде готовност. „Ухарчили сме се, казват, та ще изчакаме нов максул.“ Майките и свекървите се червят, потъват в срам, защото знаят, че са изсипали до грош белите пари, събирани за черни дни, в ръцете на купците. В Долньо поле става все по-мъчно и по-тясно. От Загорето напират все повече хора и искат земя за орница, а бейовете това и чакат, защото дават земята си на изполица и вземат в добра година десетократно повече, отколкото от къшлите. Зинали са за злато, защото кадъните им ги теглят към Едрине и Стамбул. „Като искате да останете върху земята ни – казват, – купете я.“ Да купим, но с кого и с какво. Тъй както върви, преброени са годините, през които ще можем да останем в Долньо поле, ако не прекупим земята на къшлите. А това трябва да стане задружно, с общи средства, както сме си знаели – върху обща земя да се отглежда общо стоката ни. Котленци вече не са в сила да сторят това и дано изляза лош пророк – Котел ще се раздели много скоро с Долньо поле.

Хаджи Мацо се беше посъзвел и даде знак, че иска да каже нещо, но задухът го стегна отново и бавно, с едва доловим глас и на пресекулки, можа да промълви:

– Бог знае дали ще мога да се събера още веднъж тук с вас, но от мен заръки: не лакомете! Парите са като перушина, стане ли размирно, задуха ли зъл вятър, откъдето и да задуха, все ще ги отнесе. Оставете търговията си с коприни, която донесе на селото ни злина, преборете се с това зло, с тази ненаситна ламя, която е задушила в скута си селото ни и помрачава бъднината ни.

Хаджи Тиню беше много развълнуван:

– Натовари ме, хаджи, много ме натовари с думите си. Такива думи не съм чул от тебе от детинството ми, та досега. Но само до моята дъщеря ли е, защо не припяха дъщерите и на хаджи Къню, и на хаджи Райно?

Хаджи Къню изтропа с патерицата си – обичайния му знак, че иска да говори, – но стана и без да се обади някому за сбогом, изтрополи с калеврите си към вратата, която затръшна силно зад себе си. Хаджи Мацо се беше свил на стола си и се бореше със задуха, който го обхвана поради вълнението. Все тъй мълчаливо се измъкнаха и хаджи Матей и Бойоолу, а хаджи Тиню, чието огорчение се оказа по-слабо от другарската му обич към хаджи Мацо заедно с хаджи Велика, придружи предводителя си до дома му, откъдето той вече не се показва пред котленци.

Пръв след хаджи Къня дойде Бойоолу. Махна с ръка на хаджи Къня и седна на стола си. Той би изменил на себе си, ако пръв подхванеше разговор с хаджи Къню.

Като не срещна отзвук на упреците си, че другите все още не идват, хаджи Къню се загледа през прозореца в черковния двор и недоволството, което изпитваше дотогава от забавата, отстъпи място на дълбока изненада – до хаджи Велика ситнеше дребничкият на ръст жеруненски кнез Руси Чорбаджи, а зад тях вървеше млад, непознат човек, изпод сърмения джепкен на който се подаваха дръжките на затъкнатите в силяха му пищови.

Хаджи Велико не влезе веднага в Съдната, защото изчака до вратата хаджи Матей и хаджи Тиня, които прекосяваха черковния двор току зад тях, а когато влязоха вътре, те вече говореха с младия човек, който им отговаряше почтително на хубав български език. Това успокои хаджи Къня и той сякаш забрави да се сърди за забавата и без да се поздрави с Руси Чорбаджи, побърза, за да го запита:

– Какво те носи в Котел, Чорбаджи?

– Това ще кажат гостите на всички ни – отвърна припряно хаджи Велико.

Пръв заговори Руси Чорбаджи:

– Вълю Ботуня ни праща хабер по този млад човек, че Индже войвода е склонил пред кърджалии и даалии да бастисат през идната пролет Жеруна и Котел. Вълю се е опитал...

Хаджи Къню, все още развълнуван, а и изненадан, го прекъсна, без да приповдигне главата си, която бе привел ниско над патерицата:

– Че кой е този Вълю Ботуня? Откъде знае той какво говори и прави Инджето?

– Тъй, тъй. Пропуснах. Вълю е наш Жерунянец. Той е дясната ръка на Инджето, негов пръв помощник. Макар и на различна възраст, те се имат отблизо. Родяят се по бащата на Инджето. Той го привлече при себе си преди

години и оттогава само се чуваше, че е при Инджето, но на никого не се е обаждал; само когато се прави помен за четиридесет дни на майка му, той бе пратил по човек до поп Жейна една турска лира, за да ѝ се направи помен и да се чете името ѝ при прынос в черква... Та рекох, Вълю се е опитал да отклони Инджето. Убеждавал го е вместо да нападнат Жеруна до напролет да скъсат с кърджалии и даалии. Но не би – това ги разделило. Инджето дори е вдигнал камшик срещу Въля, смразили се и Вълю се оттеглил в Исуплийския Балкан и оттам ми праща тоз хабер. Мъчно му било за Жеруна. Село му е. И триста заръки до мен да се подготвим. Година време има и хора има...

Хаджи Къню пак го прекъсна:

– Кому може да се вярва, че ще мине година? Хайрсъзи. Разбойници. Лакомията им за плячка може и подир месец да ги докара.

Руси Чорбаджи се стъписа от неочаквания въпрос и неволно отпрати погледа си към пратеника. За такава изненадваща възможност не бе отваряна дума помежду им при разговора в Жеруна. Всички се умълчаха и се вгледаха във ведрото лице на момъка – безпомощни и смутени, като че ли се мернаха пред тях кърджалии и даалии или чуха тропота на конете им.

Пратеникът долови, че е ред нему да обясни това, което наистина не бе казано на Руси Чорбаджи и заговори бързо и с необичайно за това място висок глас:

– Дето ще се рече, Вълю войвода на два пъти поръчва да ви кажа, че Инджето няма да промени думата си – ни за лошо, ни за добро. Но и аз да ви кажа – кърджалиите не са за Балкана. Те могат да се бият само като конници, а в Балкана няма голям мегдан за това. Без Инджето ни кърджалии, ни даалии крачка няма да направят. И Кара Феиз, който води хилядите кърджалии, искал тази година да прегази Тракия – към Едрине и Стамбул.

Хаджи Велико счете, че е казано всичко, за което Вълю войвода им праща известие и подкани болерите да се изкажат.

– Ето какво ни очаква. Не е чума да се затворим или да избягаме из гори тилилейски, не е беда да се откупим.

Хаджи Тиню, който беше насреща му, оживено подхвана:

– Ще се затворим. Анджек сега трябва да се затворим. Каменни стени ще вдигнем, ама селото си ще завардим. Сливен с шарамполи се запази, като ги издигна откъм полето, а ние сме на такова върло място и сме от две реки завардени.

Тези думи нахлуха в ума на хаджи Велика като сноп искри – просветна му. Селото наистина ще може да се заварди само като се ограда с каменно кале. Въодушевлението му обаче трая само миг. Как ще се изгради каменното кале, кой ще застане зад него и с какво ще се отбие бесният пристъп на хилядите въоръжени и озлобени злодейци, щом като отбранителите са с голи ръце? Болеринът запита гласно по-скоро себе си, отколкото другите?

– А оръжие откъде, от кого?

Всички се умълчаха и загледаха в очите, в които надничаше изненада и безсилие. Кому не беше известно, че котленци нямат оръжие. Пищовите на овчарите – по два-три в къшла за плашене на вълците – са играчка срещу оръжието на кърджалии и даалии. Тишината като че ли попи тревогата на хаджи Велика и мислите му се подредиха.

– Оръжие ще потърсим в Сливен. За да отбият нападението на Кара Феиз сливенци се снабдиха с оръжие, което и сега е там. Ще трябва да отидем до Тахир бей с прошение да ни помогнат. Аршинко и Макавей войвода са през месец-два в Сливен при Елхадж Хюсеин Абдула, за да му дават сметка за Беклемето при Демиркапия. Знаят се. Чрез него ще стигнат до Тахир бей. Елхадж е началник на полицията и пръв помощник на Тахир бей. Носи се и дума, че майката на бея, която е помохамеданчена жерунянка, не се е отдалечила от вратата си и от българщината. И на нейната милост можем да уповаваме.

Руси Чорбаджи изрази одобрение, като поклащаше глава и рече:

– За пред нея и аз съм ви под ръка.

Хаджи Матей приключи:

– От нас изин, хаджи, да пратиш прошене до Сливен, а като се върне хабер, пак да ни свикаш.

– На Вълю войвода – обърна се хаджи Велико към пратеника – предай нашата вседушевна и всехвална благодарност. От нине той е наш благодетел и ние ще молим за неговото здраве и благополучие. Хвала му, че милее за селото си и за родата си. Кажу му, че и Жеруна, и Котел няма да скръстят ръце и няма да прегънат коляно пред хайрсъзите, а ако нему е подадиня да узнае още нещо, нека те прати отново при нас. На добър час и добро видение.

Хаджи Велико настигна Бойоолу в двора и му подшушна:

– На момчето дай лира, а ти намини у дома.

Двамата пратеници се върнаха от Сливен, сломени от несполуката си. Пред Съвета на настоятелите те се чувстваха като виновни, толкова много ги бе потискал неуспехът им. Не бяха стигнали дори до Тахир бей. Елхадж Абдула бил непреклонен в отказа си. Твърдял, че разбойниците на Бостанджиоглу сега били отседнали в Кавакли и Кузлуджа, а хилядната орда на Токакчията била в селото Шакли и Синапли и добавил:

– А знае ли някой къде се рее конницата на Инджето и Кара Феиз? Докато тези злодейци са пред подстъпите на Сливен, не можем да отделим нито оръжие, нито джепане.

Макавей войвода се бе добрал до устабашията на тюфекчиите и бе поискал да продадат на Котел пушките и пищовите, които имат и които ще произведат до идната зима, но ударил на камък. „Устабашията ме срещна с отворено сър-

це – допълнил разказа си Макавей войвода, – но с вързани ръце. Елхадж Абдула поставил в дюкяна на всеки майстор-тюфекчия по един калфа-турчин и чрез тях следял какво се изработва и какво се предава на аскера. Едва при повторното ни отиване при Елхадж, на изпращане той ни върна от вратата, за да ни каже: „От мен съвет – прошениято ви трябва да стигне до ръката на Арабовлу паша в Карнобат. Само оттам може да очаквате помощ, но запомнете, до нас не сте идвали и от нас помощ не сте искали.“

Всички видяха в последните думи на Макавей войвода изход от безнадеждността, но никой не поиска подробности – сякаш се бояха, че отговорът, който ще получат, ще стопи и прогони малката надеждица, която се мярна пред очите им. Замълча и хаджи Велико. Знаеше ли той нещо за Арабовлу паша или изчакваше да чуе другите?“

Хаджи Тиню и този път не се опита да прикрие своята неосведоменост. Заговори, но от напрежението, което изпитваше, думите му се накъсваха на срички като у пелтек:

– Че ка-акъв е пък този Арабо-овлу паша, ка-а-кво може той, щом като е кондисал в Карнобат, където е въ-ър-вището на къ-ъ-рджалии и да-алии?

Хаджи Къню, който при разискванията в съвета винаги седеше приведен над патерицата си, не измени на навика си дори и в това тревожно заседание, а без да поведигне глава и без да прекъсне превървянето на броеницата си, заговори натъртено:

– За него се чете султанскo ираде по всички мегдани на Румъня, че е пратеник на Стамбул и нему е дадена царска сила да се противи на кърджалии и даалии и ги прогони от Румъня. Без него нищо не можем направи. А пред Арабовлу само Божил Атанасоолу – Съботиновият син – джелепинът може да ни представи. Откак Божил беше на пашовите кушии¹ и надбяга с кобилата си пашовите коне, Арабовлу го има за приятел. Вече на два пъти го кани...

При тези думи хаджи Велико трепна и оживено го прекъсна:

– Не така, хаджи. Помислил ли си дали Божил е годен за тази работа. Нека първом се допитаме до скендерлийския султан, той да ни помогне пред Арабовлу паша.

Хаджи Матя се надигна нетърпеливо от стола си:

– Лъжеш се, хаджи Велико, скендерлийският султан няма сила пред Арабовлу паша. До него ние направо ще идем и Божила ще пратим.

Тези изказвания изненадаха хаджи Велика. Той никога не бе и помислял дори, че ще дойде ден селото да чака добро от Божила Атанасоолу и болерите да търсят помощ от него. И докато слушаше хаджи Къню и хаджи Матя, в паметта му изплауваха рояк възпоминания за този човек, когото не тачеха дори в селото и еснафа му. В джелепския еснаф Божил влезе наскоро, и то след като баща му го

¹ Надбягвания с коне.

афореса¹, осъди го пред цялото село и го отдели от работата си заради срамните му постъпки. Даде му добър капитал, но взема при себе си внука си – Божиловия син, и повече с него не се срещна.

Цяло село знаеше, че Божил, откак тръгна по гуляи, почерни и потоци в срам жена си – заболя от срамна и нечута болест. Виждаха я само в черква. Там близките ѝ се опитваха неведнъж да я заговорят, да я върнат в средата си, но тя се застрани и от роднините си и когато дойдеше на големи празници в черквата, заставаше на дъното, встрани от пангаря.

Преди няколко години, на връх Великден, се разчу, че викали поп Христа при Божилица да прочете молитва и да я причести, а на третия ден на Великден клепалото възвести смъртта ѝ.

Така семейството на Божила се разби. Син му остана при дядо си, а дъщеря му при него.

И сега болерите посочваха Божила като пълномощник на болерския съвет при пратеника на падишаха, като радетел за селско добро, като спасител на селото.

Хаджи Велико се загледа в Бойоолу, че да го подкани да се изкаже, Бойоолу беше в един еснаф с Божила и затова хаджи Велико разчиташе, че ще каже правдива дума за него, ще напомни какво мисли селото и еснафът за него, но бърже съобрази, че не бива да се предизвикват остри прения пред двамата гости.

Бойоолу закъсна. Хаджи Велико, вече нетърпелив, беше излязъл на пруста да го дочака. Като възлизаше по стълбата, Бойоолу побърза да извести, че хаджи Къню е бил вече в дома му, та го забавил. Това промени намеренията на хаджи Велика. Беше излишно да го убеждава.

Бойоолу говореше бавно, думите му бяха очевидно обмислени и подредени. Той възпроизведе целия си разговор с хаджи Къню. Сам хаджи Къню не скри, че знае много добре хорското мнение за Божила, знаел какво ги свързва с Арабоовлу, но тъкмо затова считал, че котленци трябва да изявят своите искания пред Арабоовлу чрез Божила. „Щом си приличат, те се разбират. Премине ли бедата, не ще се намери човек в Котел, който да се повлече подир Божила.“

Като възпроизведе тези думи на хаджи Къню, Бойоолу млъкна и се загледа в хаджи Велика.

– А ти? – го попита хаджи Велико.

– Пред очите ти беше всичко, когато стоката ми беше разграбена. Аз съм за никъде и за нищо без него, особено сега, когато вземат и втори човек под своя закрила от джелепския еснаф.

За хаджи Велика стана ясно, че по въпроса за пращането на Божила остава съвсем сам в Съвета. За поведението на хаджи Матей, макар и да не беше се още изказал, хаджи Велико не си правеше никакви догадки. Той участваше във вноса

¹ Отрече.

и търговията с коприни – нямаше да изостави хаджи Къня в усилията му да отхвърли опекунството на хаджи Велика и да го измести от предводителството в Съвета. Нещо повече – хаджи Матей черпеше най-големи изгоди от търговията с коприна, защото той наследи търговията на баща си хаджи Герги и връзките му с големите гръцки търговци в Стамбул и Измир. Гърците тачеха хаджи Гергия като всепризнат приятел на гръцкия патриарх. В параклиса „Свети Архангел“ на Ивернския манастир в Света гора бе поставен ликът на хаджи Гергия в цял ръст с надпис:

„Хаджи Герги от Котел – почетен благородник и голям благодетел на манастира.“

Поради този престиж на баща му сред големите гръцки търговци, за хаджи Матей не бе необходимо да изчака с месеци да му се издължи турската хазна за доставките от шаяци и дрехи и тогава да закупва копринените платове. Гръцките търговци предлагаха на кредит на хаджи Гергиевия син най-новите копринени платове и те стигаха в Котел преди всички други.

При тази оценка за поведението на всеки един от настоятелите, хаджи Велико разсъди, че пред надвисналата опасност над Котел възникналият спор около търговията с коприни трябва да бъде бутнат настрана и изоставен като безсмислен. Нека първом останат Котел и котленци невредими, та едва тогава ще дойде ред да се положат усилия и грижи за спасяването им от разрушителното влияние на лукса.

А що се касае до привличането на Божила в работите на Съвета и поставянето му като посредник между Котел и Арабовлу паша, хаджи Велико имаше най-лоши предчувствия. Той изпитваше и стеснение, и срам при мисълта, че котленци ще узнаят, че в такива дни на тежки изпитания е потърсена помощта на човек като Божила. Нима нуждата на Котел да се отбрани от нападението на кърджалии и даалии, обявени и от падишаха като врагове на царщината, е толкова трудно защитима пред пратеника на султана, та се нуждае от тълковник като Божила?

А отношението на скромните хора от Котел към Божила можеше да се види и по това, че той търсеше за стадата си овчари „през девет села в десето“, а в неговата къща, от как го отдели баща му, влизаха само Мутлакът и Цана Муровачката. Той не се сбираше и с хората от еснафа. За всяка потреба пращаше при предводителя на руфета прекупчика Цоню Бирзата.

„Но нима няма възможност – размисли се хаджи Велико – котленци да узнаят кой от болерите е привлякъл и наложил Божила като пратеник? През тези дни, когато ще се решава бъднината и съществуването на селото, вратата на Съдната ще трябва да се отвори широко, ще трябва да се привлекат люде от всички еснафи – чорбаджии и калфи. Щом ще се искат от тях жертви, ще трябва да им се каже ясно и открито за какво се искат, ще трябва да бъдат изслушани.